

Sota-aika ja olut¹

Mikko Tyni

Erilaiset muistelmamuotoiset ja kaunokirjalliset kuvaukset viime sotiemme aikaisesta alkoholinkäytöstä rintamaoloissa ja kotirintamallakin lienevät useimmille tuttuja: tuokiokuvat **Väinö Linnan** sotasankarien uhmakkaasta kiljunkeitosta Syvärillä ja Marsalkan syntymäpäivän leikatusta konjakista, **Olavi Paavolaisen** TK-miesten lyyriset ryyppäjäiset Aunuksessa tai **Vihman** divisioonan turhautuneiden taistelijoiden toimeenpanema Kajaanin viinakaupan ryöstö keväällä 1942, vain muutamia esimerkkejä mainitakseni. Vähäisemmälle huomiolle sen sijaan on jäänyt nimenomaan oluen rooli sotavuosien alkoholikulttuurissa, mikä tietysti on historiallisessa katsannossa luonnollista paitsi tuolloisten juomatottumusten vuoksi, myös siksi, että oluenpano maassamme käytännössä päättyi vuonna 1942 viljapulan seurauksena. Kuitenkin sota-aikaa edeltäneinä kieltolain jälkeisinä vuosina ehti olutkin jo saavuttaa jalansijaa suomalaisen yhteiskunnan janonsammuttajana ja sitä ehdittiin kenttäharmaissakin enemmän tai vähemmän nauttimaan liki neljän vuoden ajan. Oman tärkeän lisänsä tuo vielä kanssasotijamme, perinteikkäänä olutmaana tunnetun Saksan kulttuurinen vaikutus, joka sävytti erityisesti maan pohjoisosia lähes kolmen ja puolen vuoden ajan katkeraan välirikoon saakka. Näistä lähtökohdista katson mielekkääksi suurpiirteisin vedoin hahmotella sotavuosiemme olutkulttuuria, joskaan tarkka raja-alue vain olueeseen ja muun alkoholikulttuurin sivuuttaminen ei olisi tutkimuksellisesti mielekäästä - elettiinhan aikaa, jolloin olutta harvemmin nautittiin sellaisenaan, muista juomista erillään. Olutta sota-ajassa on tässä siis tarkasteltu nimenomaan laajemman sota-aikaisen alkoholinkäytön ja alkoholikulttuurin viitekehityksessä. Taustoittaaksemme ajallisen ja yhteiskunnallisen lähtötilanteen riittävässä määrin, on syytä aluksi uhrata hetki viimeisen rauhanaikaisen vuosikymmenen, 1930-luvun suomalaiseen alkoholihistoriaan.

Tilanne 1930-luvulla

Palatkaamme siis seitsemän vuoden päähän talvisodan syttymisestä. Lukusarja "543210" tuolta ajalta on helppo muistisääntö alkoholihistoriamme suurelle suunnanmuutokselle. Tuolloin, huhtikuun viidentenä 1932 kello 10, lähes 14 vuotta kestäneen kieltolain tultua kumotuksi avasivat Alkoholiliikkeen myymälät ovensa. Alkoholiasioista maassamme määräsi nyt Väkijuomalaki, joka sekin erityisesti jälkikatsannossa kaikkiaan 82 erilaista täydentävää lakia ja asetusta sisältävänä näyttäytyy varsinaisena rajoitusten kokoelmana.² Mainittakoon että johtavana tavoitteena oli supistaa väkijuomien kulutusta eikä edes kohtuullinakaan käyttö oikeastaan ollut lainsäätäjän tavoitteena. Keväällä 1932 kaikkiaan 44 panimoa oli saanut oikeuden väkevien mallasjuomien valmistukseen.³ Tämän esitelmän aiheen kannalta on kiinnostavaa, että Alkoholiliikkeen ensimmäinen kotimainen myyntituote oli sattumoisin II veroluokan olut, ns. kakkosolut, joka käytännössä katosi ensiesiintymisensä jälkeen nopeasti markkinoilta. Tämä oluen poikkeuksellinen asema ensimmäisenä kotimaisena valmistena selittyy yksinkertaisesti sillä, ettei väkevien alkoholijuomien kotimainen tuotanto ollut vielä päässyt käyntiin - tältä osin oltiin ensimmäinen kevät kokonaan tuonnin varassa.⁴ Koska otsikon toisena avainsanana on sota, sopii myös todeta, että sotalaitoksella oli epäsuora panoksensa Alkoholiliikkeen ripeään organisoitumiseen lakimuutoksen jälkeen, olihan sen valtakunnallisina ja paikallisina johtohahmoina lukuisia korkeampia jääkäriupseereita, heistä tunnetuimpina Suomi-Filmi Oy:stä apulaisjohtajan paikalle siirtynyt eversti **Paavo Talvela** (Alkon palveluksessa 1932-1937) ja

¹ Pidetty esitelmänä Olutkulttuuriseura ry:n Helsingin ja Jyväskylän paikallisosastojen kuukausikokouksissa joulukuussa 2016 ja maaliskuussa 2017

² Alkoholikomitea 1946, 27-29.

³ Turunen 2002, 115.

⁴ Simpura 1982, 82-85.

vähittäismyyntiosaston johtajana everstiluutnantti **Toivo Veistaro** (Alkon palveluksessa ja luottamustehtävissä 1932-1952). Varhaisen Alkoholiliikkeen valikoimassa oluen painoarvo vaikuttaisi olleen kohtalainen. 1930-luvun mittaan avattiin kymmeniä erillisiä olut- ja viinimyymlöitä ns. täyden palvelun myymälöiden rinnalle, erityisesti Helsinkiin. Myymälöiden henkilökuntaan kuului usein myös erillinen "olutkeskuksenhoitaja" ja olutmyyjä⁵. Alkoholimyynnin ohella lakimuutos myös mahdollisti ravintolaelinkeinon ensimmäistä kertaa täydessä laajuudessaan itsenäisyyden aikana. Vaikka paikallisesti uusia ravintoloita saatettiin avata runsaastikin, kokonaisuudessaan ravintola-ala havahtui uusiin mahdollisuuksiinsa vasta muutaman vuoden viiveellä. Alkoholiliike ryhtyi itsekin ravintoloitsijaksi ja avasi Helsinkiin kaksi ravintolaa, Alkon ja Alkolan. 1930-luvun loppuun mennessä maassa toimi kaikkiaan 675 anniskeluravintolaa, joista ns. olutravintoloita 159. Helsingissä olutravintoloiden osuus oli lähes 40%.⁶ Tuolloisessa katsannossa nimitys "olutravintola" käytännössä tarkoitti B- tai C-oikeuksista ravintolaa, jonka valikoimaan eivät vahvemmat juomat sisältyneet, olkoonkin että luokituksessa B1 raja oli 21 painoprosentissa.⁷ Ravintoloita sävytti hyvin vahva kastijako yhteiskuntaluokkien mukaan - olutravintolat olivat lähes poikkeuksetta ns. kansanravintoloita. Alkoholivalvonnan painopiste olikin pitkälti näissä. Suurena ongelmana nähtiin esimerkiksi asiakkaiden taipumus olla riisumatta työvaatteitaan ja hattuaan! Anniskelua työasuisille rajoitettiin erityismääräyksillä tämän vuoksi. Oluen anniskelu - enintään pullo asiakasta kohti - kello 9-12 välillä oli sallittua vain ruoan kera ja yleisemminkin väkijuomien annostelu oli sidottu "ateriaan", jonka tarkka määrittelmä herätti polemiikkia. Kuuluisa kumivoileivän käsite syntyi juuri tämän seurauksena, olkoonkin että leivän täytyi vastata hinnaltaan täydellistä ateriaa!⁸ 30-luvulla tieverkoston ja liikenneolojen kehittymisen myötä myös matkailuelinkeino alkoi nostaa päätään ja majoitusliikkeiden verkosto ulottua vähitellen pohjoiseen saakka. Suuria hotelleja rakennettiin. Mainittakoon aikakauden hotelliklassikoista vaikkapa nimet Aulanko, Pohjanhovi ja Kalastajatorppa. Monilla paikkakunnilla ravintolaelämästä nautittiinkin nimenomaan hotellien yhteydessä, olihan hotelliravintolalla tiettyjä anniskeluvapauksia muihin ravintoloihin nähden ja olipa se usein myös seudun ainoa varsinainen ravintola. Myös vuoden 1940 Helsingin olympialaiset siinsivät lähitulevaisuudessa ja tämä osaltaan siivitti ravintolaelinkeinon nopeaa kasvua kepeän tulevaisuudenuskon ilmapiirissä. Samanaikaisesti oli pitkäaikaisena vitsauksena näyttäytynyt alkoholin salakuljetus saatu varsin tehokkaasti padottua. Myös panimojen toiminta ympäri maata oli vilkasta ja monipuolista, suurin osa valmisti oluen lisäksi virvoitusjuomia tai kivennäisvesiä. Kokonaisuudessaan oltiin lyhyessä ajassa päästy jotakuinkin eurooppalaiselle tasolle juomatavoissa, vähintäänkin omaksuttu aakkoset tähän. Hintapolitiikkaakin oli systemaattisesti ohjattu suosimaan mietoja alkoholijuomia - oluita ja viinejä - ja tämän huomattiin hitaasti kantavan hedelmää.

Talvisota

Talvisodan syttyminen marraskuun viimeisenä päivänä 1939 näyttäytyi suurena järkytyksenä. Yleisten reserviharjoitusten varjolla liikekannalle pantu ja itärajan puolustukseen ryhmitetty armeija oli ollut jo pidempään odottavalla kannalla, mutta siviiliyhteiskunta puolestaan ennättänyt jo väärässä optimismissaan palata likimain rauhanaikaiseen arkeen. Kuitenkin jo liikekannallepanon myötä oli oluenpano seisahtunut pakottavista syistä: valtaosa panimojen henkilökunnasta oli joutunut kenttäharmasiin ja kulkuneuvot saaneet kylkiinsä armeijan leimat. Isänmaallista mieltä osoittanut panimoteollisuus lahjoitti YH:n aikana puolustusvoimille yli miljoona markkaa hankintoihin. Maaherrat lääninhallitusten johtajina käyttelivät kotirintamalla keskeistä valtaa väestönsuojelu- ja järjestysasioissa, myös anniskelun suhteen. Niinpä Viipurin läänissä, joka käytännössä oli sotatoimialuetta, anniskelu kiellettiin täysin siinä missä toisaalla,

⁵ Olkkonen 1982, 110.

⁶ Mäkelä & Pöysä 1967, 296

⁷ Alkoholikomitea 1946, 113.

⁸ Simpura 1982, 123-124.

esimerkiksi Kuopion läänissä ja Uudellamaalla sallittiin yksittäisten Alkoholiliikkeen myymälöiden rajoitettu aukiolo. Lyhyitä täyssulkuja nähtiin maaliskuisen rauhanteon ja huhtikuussa tapahtuneiden kotiuttamisten aikaan. Uutena piirteenä ravintoloiden ja alkoholimyymälöiden asiakaskunnassa korostuivat ostovoimaltaan tilapäisesti korottuneet naiset ja nuoret, joista osa näki tässä myös oman tarpeen ylittävän liiketaloudellisen sauman. On huomioitava että monet heistä toimivat nyt miehiltä jääneissä töissä teollisuudessa ammattilaisten palkoilla. Myös "hamsterin" käsite syntyi: elintarvikkeiden ollessa lisääntyvästi kortilla, tuli viinasta kelvollista käyttövaluuttaa monenlaisiin hankintoihin. Sillä hankittiin esimerkiksi sianlihaa, kananmunia, kankaita ja kenkiä. Ravintolat toimivat rajoitusten alla, noin viidennes sulki ovensa kokonaan sodan ajaksi. Oluen myynti kotirintamalla laski talvisodan aikana noin neljänneksen, käytännössä myytiin vanhoja varastoja. Pommitusvaurioita kärsi seitsemän lähinnä suurissa asutuskeskuksissa toiminutta panimoa, niistä pahimmin Tammisaaren olut- ja portteritehdas, joka sai osuman keittuhuoneeseen.

Armeijan käytäntöihin - virallisiin ja epävirallisiin - ei alkoholi etupäässä sodan lyhyiden johdosta juuri ennättänyt pureutua. Yleisperiaatteena noudatettiin väkijuomalain säädöstä, joka kielsi miehistöille ja alipäälystölle myynnin ja anniskelun ilman päälystön kirjallista, myyntitapahtumakohtaista lupaa. Tästä rajoitteesta olivat vapaita upseerien ohella vain sotilasvirkamiehet ja kanta-aliupseerit. Kuitenkin tästä periaatteesta käytännössä joustettiin varsin usein sallimalla myynti leimattua lomatodistusta vastaan. Talvisodan avainsana ylipäätään oli improvisaatio, käytäntöön sovellettu kekseliäisyys. Voidaankin hyvällä syyllä todeta, että merkittävintä ja mieleenpainuvinta roolia alkoholi talvisodassa näytteli juuri "Molotovin cocktailien" muodossa, panssarintorjuntapulloina, joita valmistettiin Rajamäen tehtailla yötä päivää, yhteensä 40 000 pulloa. Hankkeen aloittamisesta annettiin puolustusministerin suullinen määräys. Mainittakoon nimeltä myös Alkoholiliikkeen pääinsinööri **Matti Inkinen**, joka oli tämän voimainponnistuksen keskeisiä mahdollistajia tehtaan puolella. Rajamäelle kohdistui sittemmin useampi pommitusaalto väitetysti sen seurauksena, että ensimmäisiin panssarintorjuntaan käytettyihin pulloeriin oli jäänyt stanssaus Alko - Rajamäki! Jatkossa tehdas sai turvakseen oman ilmatorjuntapatterinsa. Tässä yhteydessä on vielä aiheellista käsitellä parilla sanalla sotapoliisia, jonka vastuulla myös alkoholia koskevien rajoitusten valvonta oli. Talvisodan sotapoliisi ei ollut tehtävänsä erityisesti valikoitua, vaan koostui sotatoimialueen kuntien rauhanalkaisesta poliisimiehistöstä ja sekalaisesta joukosta eri syin korkeimman palveluskelpoisuuden ulkopuolelle jääneistä miehistä. Yhtenä monista syistä sotapoliisin uudelleenorganisointiin jatkosodassa olivat juuri alkoholivalvontaan liittyneet ongelmat⁹. Tietysti myös rintamajoukoille tilaisuuden tullen alkoholi maittoi. Kuuluisa Helsinkiläinen ässärykmentti - Sörkan ja Kallion miehistä koottu JR 11 - Kannakselta vetäytyessään sodan viime vaiheilla toi mukanaan Viipurin Uuraan viinakaupan tarjonnan. Tätä kutsuttiin varaston haltuunotoksi ja isänmaalliseksi torjuntatoimeksi!¹⁰ Samansuuntaista improvisaatiota nähtiin myös heti rauhanteon jälkeen: 11. kenttäsaaralan lääkärinä Vuoksenlaakson suunnalla toiminut **Kalle Emil Kallio** kuvaili muistelmissaan, miten rauhanteon myötä viholliselle jäävän Enson tehdasalueen työväki evakuoiti virkailijakerhon viimeistä viinipulloa myöten ämpäreillä!¹¹ Saksalaista pervitiiniä talvisodan aikana ei vielä ollut saatavilla, piristeinä käytettiin saatavuuden mukaan lähinnä kahvia ja konjakkia. Otsikkomme kannalta talvisodan merkittävä seuraus oli kolmen keskeisen panimon jääminen uuden rajan taakse: 1840-luvulta toimineen Sergejeffin oluttehtaan ja suuren Yhdysoluttehtaan Viipurissa sekä Sortavalan Panimon Sortavalassa. Tuotannoltaan näistä suurin oli lähemmäs 2 miljoonaa litraa vuodessa valmistanut Yhdysoluttehdas, joka valmisti mm. I veroluokan Linnapilsneriä ja III luokan Yhdysolutta. Panimomestarina oli saksalainen **Matheus Müller**, joka tosin joutui jo syksyllä 1939 kotimaansa palvelukseen sodan seuraamuksena. Yhteensä tappio oli suuruudeltaan lähes kymmenen prosenttia vuotuisesta valmistusmäärästä. Neuvostoliitto ei aikailut hyödyntää käsiinsä saamaa tehdasta, tuotanto tuplattiin

⁹ Hietaniemi 1992, 210-211.

¹⁰ Simpura 1982, 209-201

¹¹ Kallio 1973, 106.

vuoteen 1941 mennessä, liki 4 miljoonaa litraan. Sergejeffin oluttehdas puolestaan valmisti niin ikään saksalaisen panimomestarinsa **Konrad Dillin** johdolla Iskupilsneriä- sekä Voima- ja Pukki-oluita. Sortavalan panimon toiminta hiipui tilapäisesti joulukuussa 1939 saatuihin pommitusvaurioiden myötä, joiden korjaaminen jätettiin tunnetuin seurauksin odottamaan rauhan tuloa - panimon nimikkotuote oli I- ja III - luokissa valmistettu Karjala..¹²

Välirauha

Talvi- ja jatkosodan välinen vuoden ja kolmen kuukauden rauhanjakso edusti myös alkoholipolitiikassa jatkuvaa poikkeustilaa. Vuonna 1939 oli absoluuttinen alkoholin kulutus laskenut 1,4 litrasta 1,1:een. Se alkoi kuitenkin jo 1940 nousta hiljalleen, kivuten noin 1,2:een. Tämä on merkittävä kehitys huomioiden alkoholin tuonnin lähes täydellinen katkeaminen talvisodan jälkeen. Onneksi vuoden 1940 olympialaisia varten hankittuja varantoja riitti. Raittiusliikkeen jo sodan aikana esittämät vaatimukset anniskelun täyskiellosta sodan ja epävarmuuden aikana kuitenkin pidättäytyttiin - eräs keskeinen syy tähän lienee ollut pyrkimys peittää kasvaneita sotamenoja alkoholituloilla. Niinpä Mallasjuomien valmistevero kaksinkertaistettiin, aina 40 prosenttiin myyntihinnasta. Väkevien hintoja hilattiin ylöspäin vieläkin rajummin. Toisaalta tätäkin vasten merkittävä alkoholiin liittyvä tilastomuutos oli takavarikoidun laittoman alkoholin määrän romahdus vuonna 1940 ensi kerran kaksinumeroiseksi.

Toisaalta Alkoholiliikkeiden aukiolorajoituksia purettiin vähitellen, siten että vuoden 1941 alkupuolella eräitä Itä-Suomen paikkakuntia lukuunottamatta liikkeet olivat normaalisti avoinna. Hotellien ja ravintoloiden aukioloajat sen sijaan olivat rajoitettuja ja sotatilan jatkuessa maailmalla, päädyttiin keväällä 1941 rajoittamaan näiden oluenosto-oikeus puoleen raaka-ainepulaa ennakoitaessa. Myös ravintola-asiakkaille anniskelua rajattiin maaliskuussa, lähinnä varastojen rajallisuudesta johtuen: nyt oli sallittua anniskella konjakkia, viskiä, punssia ja väkeviä viinejä vain laseittain, ellei kyse ollut "suuresta seurueesta" tai juhlahuoneistosta.¹³ Huhtikuussa 1941 nämä poistuivat nämä sekä rommi ja viski yleisestä myynnistä kokonaan. Rajallisten varastojensa kanssa kamppaileva Alkoholiliike priorisoi ravintolamyynnissään sellaisia ravintoloita, joissa ruoanmyynnin ja anniskelun suhde oli ajan mittapuulla edullisin. Kuvaavaa on, että kerralla sai myydä vain ennakoidun viikon tarpeen ja "valitukset saattoi jättää huomiotta".

Jatkosota

Kesäkuussa 1941 alkanut jatkosota oli ensimmäinen sota itsenäisyytemme aikana, jonka voi sanoa synnyttäneen pysyvämpiä käytäntöjä ja ilmiöitä pelkän improvisaation sijaan. Tämä johtui sodan yli kolmivuotisesta kestosta, joka on jaettavissa kolmeen selkeään vaiheeseen: hyökkäykseen, asemasotaan ja perääntymiseen. Tämä jatkosodan jaksottainen luonne ja kunkin vaiheen atmosfääri heijastui myös sodan jalkoihin joutuneeseen alkoholi- ja olutkulttuuriin, jota seuraavassa tarkastelemme.

Talvisodan tapaan armeijan liikekannallepano tapahtui yleisten harjoitusten muodossa ja sitä seurasivat anniskelun ja myynnin rajoitukset. Mallasjuomien ja virvoitusjuomien valmisteveroja korotettiin rajusti jo alkuvuodesta 1941 ja kesäkuussa verolliset mallasjuomat joutuivat myös kortille, joskin ykkösolut eli pilsneri sittemmin vapautui säännöstelystä. Liki kaksi kolmasosaa maasta "kuivui" hetkellisesti.¹⁴ Rintamalla

¹² Lankinen 2006; Beerfinland, <http://www.beerfinland.com/suomen_panimot/viipuri.htm>.

¹³ Simpura 1982, 180-181.

¹⁴ Turunen 2002, 152.

loppuvuoteen 1941 kestänyttä hyökkäysvaihetta sävytti sotamenestyksen täyteinen kiire, vain harvoin oli aikaa rypiskelyyn, mutta kasvavia hermopaineita oli tilaisuuden tullen helpotettava. Suomea puskettiin suureksi, raja taipui Kannaksella, Itä-Karjalassa, Rukajärven suunnalla ja pohjoisessa aina Jäämeren rannoille saakka. Tunnelmia näiltä hektisiltä kuukausilta välittävät aikalaiskuvaukset, joista aihepiiriämme sivuavat esimerkiksi seuraavat satunnaisvalikoidut. Pataljoonan pastorina 5. Divisioonassa toimineen **Voitto Viron** päiväkirjassa toistuvat huolenaiheina miesten tiivis taipumus kiroilemiseen ja väkijuomiin - “[I]tse raittiina oleva ihminen tuntee olonsa erittäin vastenmieliseksi, kun viina on tehnyt seurassa sen, mihin se pystyy: poistamaan pintakiillon huonekaluista ja ihmisistä.” Annosviinoja jaettaessa lokakuussa 1941 Viro kuvaili kaataneensa osuutensa likaämpäriin, joskin muutamaa tuntia myöhemmin pieni anis-ryppy maistui papillekin¹⁵. Kenttäsairaalan kirurgina Kannaksen sotanäyttämöä havainnoinut K.E. Kallio puolestaan mainitsee erityispiirteensä ns. seurusteluvammat - Kallion keksimä ilmaisu - joita syntyi “älynpoistoaineiden” käytön yhteydessä, toisinaan hengenmenoksikin asti¹⁶. Hyökkäyksen pysähtyminen ja vähittäinen siirtyminen asemasotaan toi mukanaan myös mielialojen muutoksen, lyhyeksi uskoteltu sota ei ollutkaan nopeasti ohi vaan vaikutti muodostuvan pysyvämmäksi asiantilaksi. Ikäväntorjunnassa keinot olivat monet, toisinaan kosteatkin. Kirjallisuudentutkija **Panu Rajala** kuvailee kulttuuripersoonaa ja TK-luutnantti Olavi Paavolaisen järjestäneen jouluna 1941 Aunuksessa seurueelleen, johon kuuluivat mm. runoilija **Yrjö Jylhä** ja taiteilija **Aarne Nopsanen**, “vuosisadan ryyppäyksen”, jota varten oli hankittu peräti 30 pulloa viinaa ja reseptipirtua. Kertomus äkillisestä ryhdistäytymisestä seuraavalle päivälle sattuneeseen kenraali **Heinrichsin** katselmukseen ja miehiä vaivaavan infernaalisen krapulan sanataiteellinen kuvailu on sykähdyttävää ja juhliminen sai rauhallisemman luonteen tämän jälkeen. Ilmeisen maltillisen loppupalven ja kevään jälkeen vappuun 1942 puolestaan varauduttiin Paavolaisen porukoissa 49 pullolla vappuviinoja¹⁷. Olut ei kuitenkaan juuri nouse jatkosodan juomiskuvauksissa esille, vaan näyttäytyy ennen muuta esikuntien ruokapöytäjuomana varsinaisista alkoholijuomista erillään, lähestulkoon kotikaljan lailla. Esimerkiksi Päämajan ruokailuissa Mikkelin Klubilla olut kaadettiin laseihin aina karahvista, ei koskaan pulloista. Säilyneissä **Mannerheimin** seurueen ruokalistoissakin esitellään viinit ja konjakit nimikkeen tarkkuudella, mutta olueen viitataan vain “oluena”, jota mielenkiintoisesti oli tarjolla varsin satunnaisesti. On kylläkin mahdollista että Päämajassa läpi sotavuosien tarjottu olut, jonka hankinnasta vastasi hotelli Kalevan henkilökunta, olisi ollut ns. saksalaisolutta, johon pian palaamme. Mielenkiintoisena yksityiskohtana marsalkalle tarjoillut **Taru Stenvall** muisteli, miten marsalkan terveydentilan heikettyä sodan loppupuolella ei tälle saanut enää tarjota ryyppyä tai olutta jäähdytettynä, vaan huoneenlämpöisenä.¹⁸

Pohjoisella sotanäyttämöllä alkoholikulttuurille antoi leimallisen piirteensä saksalainen aseveli, kulkihan rintamavastuuraja Oulun tasalla. Saksalaisten huoltoon kuuluivat keskieurooppalaiseen tapaan punaviini, snapsit, konjakki ja rommi, peräti kaksi kertaa viikossa. Näistä pääsivät veljellisen huollon piiriin kuuluvat suomalaisetkin joukot, lähinnä 3. ja 6. divisioona ajoittain nauttimaan. Monesti “Niksmannien” - kuten saksalaisia usein nimitettiin - konjakki vaihtui suomalaisten ampumaan metsoon tai lämpimiin talvivarusteisiin, jotka aseveljillä olivat olosuhteisiin nähden kovin puutteelliset. Uhtuan suunnalla lääkärinä toiminut **Wille Waris** puolestaan kuvailee, miten 430 litran tammitynnyri järjestettiin suomalaisen kenttäsairaalan käyttöön vetoamalla viinin suotuisiin lääketieteellisiin vaikutuksiin¹⁹. Sotaväen ohella myös suomalaissiviileille ja pohjoisen ravintoloille tarjoutui ajoittain tilaisuus maistella ja tarjoilla saksalaisia alkoholijuomia. Tämän esityksen kannalta mielenkiintoisin yksityiskohta yhteistyössä on useimpien tuolloisten suomalaispanimoiden rooli Saksan armeijan muonitukseen kuuluneen oluen, noin 5,5-tilavuusprosenttisen “*Wehrmachtsbierin*” valmistajana saksalaisia tuontimaltaita käyttäen. Olut oli siten

¹⁵ Viro 1975, esim. 28, 48-49, 161, 204.

¹⁶ Kallio 1973, 119-120.

¹⁷ Rajala 2016, 425-426, 440.

¹⁸ Stenvall 1955, passim; Uola 2004, passim; Gustaf Mannerheimin arkisto.

¹⁹ Rivinoja 1975; Waris 1989, 151.

vahvempaa, kuin tuolloin suomalaisille mydyt oluet. Saksalaisoluen valmistus oli alkanut jo 1941, kauttakulkuvaiheessa, joka kuvastaa miten tärkeänä olut joukkojen huollon ja miksei mielialankin kannalta nähtiin. Tarkempia tietoja tästä oluesta, kuten mahdollista kaupanimeä, ei tätä varten ole ollut mahdollista selvittää, mutta aikalauskuvien perusteella kyse näyttäisi olleen tummasta, *Münchener*-tyyppisestä lagerista. Mainittakoon, että tätä harvinaisuutta jäi aseveljeyden katkettua Alkon varastoihin vielä lähemmäs 800 000 litraa, josta riitti kotimaiseen anniskeluun valikoiduille asiakkaille, periaatteella “yksi pullo sille, joka maisteli muutakin alkoholia ja kaksi pulloa jos tyytyi vain olueeseen - mieluiten kuitenkin aterian yhteydessä.”²⁰

Talvesta 1942 aina kesäkuuhun 1944 kestänyt asemasotavaihe loi ja vakiinnutti paikoilleen asettuneeseen satojen tuhansien miesten armeijaan monenlaisia tapakulttuureja. Alkoi pitkällisen paikallaanolon aika, mielialat laskivat. Alkoholin tuominen sotatoimialueelle oli jyrkästi kiellettyä, joka luonnollisesti johti “ylikuormitettuihin reppuihin” lomaltapalaavien selässä: salakuljetukseen ja trokaamiseen. Viina virtasi maan kosteista osista kuiviin ja siviileiltä sotilaille. Lomajunissa matkustettiin tukevassa laitamyötäisessä. Myöhempi sosiologian professori **Knut Pipping** kuvasi vallinneita asenteita klassikon aseman saavuttaneessa väitöskirjassaan Komppania pienenisyhteiskuntana: “*Miehille alkoholi oli ennen kaikkea päihdyttävä aine, jonka maulla oli toissijainen merkitys.*” Tätä vasten oluen rooli rintamaoloissa jäi suomalaisjoukkojen osalta täysin toisen viulun soittamiseksi. Kotipolttoiset ja erilaiset korvikejuomat, kuten telaketjuna tunnettu moottorisprui olivat suosittuja ja aiheuttivat runsaasti kuolemantapauksiakin. Toisinaan tapahtui suurempiakin ylilyöntejä, kuten Kajaanin viinakaupan kapinaluontoinen “haltuunotto” Sallassa saksalaiskomennossa taistelleiden JR 54:n miesten spontaanina reaktiona petettyihin lupauksiin maaliskuussa 1942²¹. Päämajakin havahtui asiantilaan vuotta myöhemmin: Pippingiä lainaten, “[a]lko tulla ilmeiseksi alkoholin tärkeä osuus sotilaallisen yhteisön elämässä”. Kysymys ratkaistiin perustamalla puolustusvoimien ja Alkoholiliikkeen yhteistyönä jakeluorganisaatio, ns. Itä-Karjalan viinaosuuskunta, jonka tehtäviin nimitettiin asepalveluksessa olevia Alkoholiliikkeen toimihenkilöitä. Väkijuomavarastoja perustettiin keskeisille alueille, kuten Karhumäkeen, Aunukseen ja Äänislinnaan, joihin toimitukset kulkivat rautateitse suoraan Rajamäeltä. Osto-oikeus ja jakelu oli tarkkaan säädeltyä: upseereille litra, miehistölle ja alipäälystölle puoli litraa, kuitenkin enintään neljäsosalle komppaniasta kerrallaan. Juomia ei suoraan luovutettu ostajan haltuun, vaan ne säilytettiin valvotusti ja jaettiin vain komentajan luvalla ns. rauhallisina aikoina. Sotilaiden silmissä muutos ei liene ollut oleellinen aiempaan annosviinakäytäntöön nähden, etenkin kun rintamamiesten krooninen rahapula rajoitti muutenkin ohuita ostomahdollisuuksia. Lomalaisviinan liikkumista järjestely ei lopulta juurikaan vähentänyt. Yhteensä vuosina 1943-1944 varastoista myytiin väkijuomia sotilashenkilöille n. 550 000 litraa, josta viinien osuus oli n. 7% . Erikoistarpeisiin, kuten juhlatilaisuuksiin oli saatavilla myös konjakkia ja liköörejä.²²

Myös kotirintamalla alkoholinkäyttö painottui sodan kestäessä jyrkästi väkeviin. Nimenomaan viinan osuus anniskelussa liki kaksinkertaistui sotaa edeltäviin vuosiin nähden vuonna 1942 ja jatkoi tasaisesti nousua aina 570 000 litraan vuonna 1944. Vuosi 1942 muodostui myös koko ieltolain jälkeisen ajan viininkulutuksen huippuvuodeksi yli miljoonalla litralla. Oluen suhteen kehitys oli päinvastainen: vielä 1941 III veroluokan olutta nautittiin yli 19 miljoonaa litraa, mutta kasvava mallasohran puute sekä työvoiman ja kuljetuskaluston vähäisyys pakottivat vähentämään oluenvalmistusta enenevästi, kunnes panimoteollisuuden aloitteesta lopetettiin kolmosoluen valmistus yleiseen kulutukseen käytännössä kokonaan vuonna 1942 - kahtena seuraavana vuonna valmistettiin yhteensä vain 15,2 miljoonaa litraa ja tästäkin valtaosa lienee ollut ns. Saksalaisolutta. Keskusteluja käytiin mahdollisesta kakkosoluen valmistamisen aloittamisesta, mutta sitä ei nähty mielekkääksi lähinnä henkilökuntatarpeen ja vähäisen alkoholipoliittisen merkityksensä vuoksi.

²⁰ Simpura 1982, 207; Suomen Olutopas 2016; Sampo J. Välimaan suorittama arviointi.

²¹ Rinkinen 2015.

²² Pipping 1978, 179-183; Simpura 1982, 193-197; Alkoholikomitea 1946, 42.

Panimot keskittyivät nyt ykkösoluen ja toissijaisesti talouskaljan ohella valmistamaan kivennäisvesiä ja etenkin virvoitusjuomia, joiden tuotanto kohosikin peräti 70 miljoonaan pulloon 1944. Kotimaisia raaka-aineita suosittiin, mm. puolukkaporeesta tuli erityisen suosittua. Rintamalinjojen siirryttyä kauas itään, palasi myynti ja anniskelu kotialueella keväästä 1942 likimain rauhanaikaiselle kannalle, joskin Alkoholiliikkeen varastojen vajavaisuus ohjasi toimintaa. Pian alkoivat myös pelisäännöt kiristyä. Alkuvuodesta määrättiin, että yksittäisellä henkilöllä saattoi olla hallussaan enintään 2 litraa väkeviä tai 8 litraa mallasjuomia tai viinejä. Vähittäismyyntiä rajoitettiin puoleen pulloon väkeviä tai kahteen pulloon mietoja viinejä. Myyntiä ravintoloille rajoitettiin entisestään ja kriteerinä korostettiin entisestään ruokatarjoilua. Viikon arvioitua kulutusta suurempia eriä ei ravintoloille kerralla myyty. Olipa tarjoilijoiden lisäksi erityisesti valvottava, että asiakas todella aikoi syödä tilaamansa ruoka-annoksen! Ovet suljettiin ravintolan tasoluokan mukaan, kansanravintoloissa jo iltayhdeksältä ja I luokan ravintoloissakin viimeistään yhdeltätoista. Erikoislaatuinen oli myös lauantaiakeskipäivän anniskelukiello klo 14-17 välillä, joka otettiin käyttöön 1942 sen estämiseksi, etteivät palkkapussinsa juuri käteen saaneet työläiset hukkaisi ansioitaan! Ravintoloista nimenomaan olutravintoloiden - jollaisiksi määriteltiin C-oikeuksilla toimivat kansanravintolat, ruokalait ja matkustajakodit - määrä väheni oluen valmistuksen päättymisen johdosta, eikä uusia oikeuksia myönnetty ennen sodan päättymistä.²³

Eräs sota-ajan poikkeusoloista syntynyt, maamme tapaan tilapäiseksi aiottu ja pitkittynyt, kuriositeetti oli vuonna 1943 käyttöön otettu myyntialuejärjestelmä, jossa maa jaettiin kunkin panimon jakelualueisiin. Se syntyi pitkälti kuljetusvälinepulan johdosta, mutta myös tarve äkisti laajentuneen pinta-alan jakamiseen toimijoiden kesken vaikutti taustalla. Myyntialuejärjestelmä oli voimassa aina 1960-luvulle saakka.²⁴ Toinen samanaikainen ja kestoiltaan samanluontoinen ilmiö - vuoteen 1970 saakka - oli myymälätodistus, kansanomaisesti viinakortti, joka otettiin käyttöön "sodanaikaisena kontrollitoimenpiteenä" ensi kertaa talvella 1944. Se rajasi kuluttajan osto-oikeutta, antoi Alkoholiliikkeelle oikeuden rekisteröidä tämän ostokäyttäytymistä ja sitoi tämän tiettyyn myymälään. Todettakoon, että olut mietojen viinien ohella kuitenkin vapautui korttivapaaksi tuotteeksi 1949.²⁵

Jatkosodan erityiskysymykseksi muodostui hyökkäysvaiheen myötä laajentunut pinta-ala. Takaisinvallatulla alueella toimineet panimot, kuten hotellit ja ravintolatkin, pyrittiin saamaan nopeasti entiseen käyttöönsä. Viipurissa avasivatkin ovensa legendaarinen Pyöreä torni, Knut Posse ja Palatsi sekä uutena tulokkaana hotelli Marski. Kaikkiaan yhdeksän ravintolaa sai anniskeluluvan. Sortavalassa Osuusliike Itä-Karjalan omistama Sortavalan panimo aloitti oluenkeiton uudelleen suomalaisissa käsissä pian kaupungin valtauksen jälkeen ja tiettävästi ehti valmistaa Karjala-olutta aina vuoteen 1944. Ravintoloita avattiin myös Hankoon, Käkisalmeen ja Lahdenpohjaan. Viipurin maineikas Yhdysoluttehdas, tuotannoltaan ennen sotia maamme neljäksi suurin, oli kärsinyt huomattavia vaurioita neuvostojoukkojen räjäyttäessä sen kaupungista vetäytyessään. Nyt "uuden ajan alussa" Pyynikin panimo osti sen haltuunsa ja perusti raunioille Viipurin Olut Oy:n, joka pääsi alkamaan toimintansa korjatuissa tiloissa toukokuussa 1943 ja ennätti valmistamaan virvoitusjuomien ohella ainakin I veroluokan Tähti-olutta yli 1,5 miljoonaa litraa. Viipurin-aikaisessa Tähdessä oli etiketissä kuvattuna Viipurin linna. Asiakirjoissa Tähden valmistus näyttäytyy sotatarviketuotantona, josta tehtaalla oli puolustusvoimien kanssa jatkuva sopimus. Tuotteet toimitettiin myytäväksi Lotta Svärd -järjestön kanttiineissa. Puutetta oli erityisesti lasipulloista. Tragikoomisena sattumuksena Yhdysoluttehtaan viime hetkiltä, Viipurin kaupunkitaistelun tuoksinasta on kuvaus

²³ Ibid., 174-177, 180-182; Turunen 2002, 154-157; Alkoholikomitea 1946, 113-116.

²⁴ Ibid., 158-159.

²⁵ Olkkonen 1982, 111.

suomalaissoilaista kahlaamassa Yhdysoluttehtaan sammioissa ja nauttimassa pilsneriä kypäristään. Loput varastojen ja käymisaltaiden sisällöstä päätyi tietävästi Puna-armeijan menovedeksi.²⁶

Kevääseen 1944 mennessä oli tapahtunut jo varsin perusteellinen mukautuminen sotaan ikäänkuin luonnollisena asiantilana, joka ei sammuttanut tulevaisuususkoa. Ravintoloiden asiakaskunnassa tämä näkyi sotilaiden pysyvänä suurena osuutena, joka ei kuitenkaan ollut kaupallisesti ihanteellinen asetelma, sillä tällä ostovoimaltaan rajallisella asiakasryhmällä oli usein tapana salakuljettaa omia juomiaan ravintolaan ja täydentää näillä ykkösolutta. Monien ravintoloiden eteen kerrotaankin muodostuneen jonoja jo iltakahdeksan aikoihin. Naisten osuus asiakaskunnassa oli myös kasvanut ja juomatapojenkin sanottiin miehistyneen. Kun anniskelukiintiö yhdessä ravintolassa tuli täyteen, seurue vaihtoi seuraavaan. Viinan hintaa oli korotettu vuosi vuodelta, mutta kysyntä pysyi korkeana.²⁷ Jäämeren rannalla Liinahamarin matkailumajassa tarjottiin ruokaa ja juomaa, vaikka majoitusliike oli kirjaimellisesti tullinjoilla lähes koko sodan ajan. Yleensä kranaatit lentelivät katon yli, mutta kertaalleen pihaosuma surmasi ja haavoitti henkilökuntaa. Myöskään Seurahuoneella Helsingin Kaivokadulla ei annettu pommitusten häiritä: lasinsirpaleita lakaistiin lattialta, hääjuhlat vietettiin loppuun ja lähes 500 ikkunaruuua lasitettiin sitten uudelleen. Myös rintamaoloissa sotilaselämä oli saanut uudenlaisia muotoja, joista kuvaavana esimerkkinä Kannaksella IV Armeijakunnan esikuntaan oli järjestetty jopa oma hovimestari, jonka tehtävänä oli ammattimiehen ottein huolehtia kenraaliluutnantti **Taavetti Laatikaisen** seurueen ryyppien tarjoilusta. Selvennettäköön, että ”Pappa” Laatikaisen kielenkäytössä tällä itsensä eversti Sandelsin mieleen tuovalla ilmaisulla kuitenkin ymmärrettiin *”[m]iellyttäviä iltamia, joihin kuului hyvää syömistä, keskustelua, laulua ja alkoholipitoisia juomia, useimmiten viiniä tai saksalaista konjakkia”*. Laatikaisen adjutantti, kapteeni **Tauno Mustanoja** luonnehtikin, etteivät *”[n]e illat menneet sellaiseksi mahdottomaksi ryyppäämiseksi, tosin otettiin reippaasti, mutta sitten menttiin saunaan tai tehtiin jotain muuta.”* ja kuvasi Laatikaista *”melko tavalliseksi suomalaiseksi ryyppymieheksi.”*²⁸

Odottelu, soitto ja laulu kuitenkin katkesi leikaten venäläisten suurhyökkäykseen 9. kesäkuuta 1944. Alkoi nopea perääntymisvaihe, ensin Kannaksella ja pian myös Itä-Karjalassa. Viranomaiset reagoivat muuttuneeseen tilanteeseen nopeasti: vähittäismyynti kiellettiin jo kesäkuussa ja anniskelukin Valtioneuvoston päätöksellä heinäkuussa koko maan laajuudella, kestäen elokuun puoliväliin saakka. Samoihin aikoihin alkoholin tuontikin alkoi nopeasti hiipua Normandian maihinnousun seurauksena. Vuonna 1944 tuotiin alkoholijuomia enää viidennes edeltävän vuoden määrästä.²⁹ Vallatuille alueille jääneet armeijan väkijuomavarastot pyrittiin kaikesta huolimatta evakuoimaan sisämaahan, jossa pääosin onnistuttiinkin, joskin kuljetusvaikeuksien vuosi pulloja jouduttiin paikoin särkeämään sotapoliisin toimesta ja eräät esikunnat takavarikoivat kuormista omiin tarpeisiinsa. Kuvaavaa on, ettei alkoholi jatkosodan perääntymisvaiheessa eräitä yksittäisiä sattumuksia lukuunottamatta näytellyt merkittävää roolia vitaalimpien kysymysten ollessa etusijalla. Nopeasti liikkuva rintama ja kaikki voimat kysynyt puolustustaistelu ei jättänyt tilaisuutta eskapismiin. Hivenen ironisenakin yksityiskohtana voidaan kuitenkin mainita, että tultuaan valituksi presidentiksi elokuussa 1944 juuri saksalaisuhteiden katkeamisen alla marsalkka Mannerheim sai Alkoholiliikkeeltä lahjaksi 50 pulloa Löwenbräu-panimon Hellquell-olutta!³⁰

Jatkosodan tilintekona hotelli- ja ravintolaelinkeinolle kaikkiaan 49 ravintolaa ja yli 9000 asiakaspaikkaa menetettiin pommitustuhojen ja alueluovutusten myötä. Aiherajuksemme ulkopuolelle jäävä Lapin sota

²⁶ Lankinen 2007, 18-20; Turunen 2002, 154; Beerfinland <http://www.beerfinland.com/suomen_panimot/viipuri.htm>; Raevuori 2014; Viipurin teollisuuspiiri (KA).

²⁷ Alkoholikomitea 1946, 101.

²⁸ Sinermä 1978, 184-194; Soini 1963, 234-235.

²⁹ Alkoholikomitea 1946, 60

³⁰ Tyni 2016

lisäsi tuhoja pohjoisessa, jossa lukuisat matkailumajat, hotellit ja ravintolat tuhoutuivat alkutekijöihinsä - saksalaista järjestelykykyä kuvaa, että Kilpisjärven retkeilymajakin oli väitetysti purettu hirsi kerrallaan ja löydetty sellaisenaan Norjasta! Vetäytyvien saksalaisten tuhovimmaa siivittikin osaltaan runsas alkoholinkäyttö.³¹ Mitä olueen tulee, sen saatavuudessa jatkui raaka-aine- ja tarvikepulan johdosta kuiva kausi aina kevääseen 1948, jolloin pulakauden helpotettua voitiin jälleen aloittaa kolmosoluen valmistaminen tanskalaisilla maltailla ja kauppoihin se ilmestyi samana syksynä. Yhteenvetona voidaan esittää, että sotavuodet olivat olutkulttuurillekin poikkeusaikaa ja hetkellistä hiljaisuutta, mutta lopulliselta notkahdukselta säästyttiin. Kokonaisuutena suomalainen panimoteollisuus selvisi sotavuosista tukevasti jaloillaan muun yhteiskunnan tavoin juuri mukautumisen taidolla: pilsneri ja virvoitusjuomat pitivät sen pinnalla ja pääosa tuotantolaitoksistakin säilyi vahingoittumattomina. Eräänlainen torjuntavoitto saavutettiin. Karjala tunnetusti löytyy tänäkin päivänä hanasta ja Tähteäkin pääsee maistamaan Tampereella.³²

LÄHTEET

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Gustaf Mannerheimin arkisto
Kotelot 94 ja 109.

T-12481/7
Viipurin teollisuuspiiri. Esikunta.
Määräaikaisilmoitukset sotatarvikkeiden tuotannosta 1942-1944.

Painetut lähteet

Virallisjulkaisut

Alkoholikomitea (1946)
Alkoholikomitean mietintö. Komiteanmietintö n:o 7.

Lähdekirjallisuus

Halsti, Wolf H. (1974)
Aika vaatii veronsa - Muistelmat II, 1939 - 1948
Otava: Helsinki

Hietaniemi, Tuija (1992)
Lain vartiossa : poliisi Suomen politiikassa 1917-1948
Suomen historiallinen seura: Helsinki

³¹ Soini 1963, 240-243; Halsti 1974, 343.

³² Simpura 1982, 186; Turunen 2002, 167.

Kallio, K.E. (1973)

Osallistumiseni elämään : kirurgin muistelmia

Otava: Helsinki

Lankinen, Juha (2007)

Jatkosodan elämää Viipurissa. Viipuri 1941-1944

Teoksessa Lindgren Göran (toim.), *Viipurin taistelu 1944: Kooste Suomen Sotilassosiologisen Seuran seminaarin 19.4.2007 esitelmistä*, s. 11-24

Pipping, Knut (1978)

Komppania pienoisyhteiskuntana : sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941-1944 (suom. Heikki Vilén)

Alkuperäisjulkaisu 1947

Otava: Helsinki

Rajala, Panu (2014)

Tulisoitu pimeään : Olavi Paavolaisen elämä

WSOY: Helsinki

Simpura, Jorma (1982)

Vapaan viinan aika : 50 vuotta suomalaista alkoholipolitiikkaa

Kirjayhtymä: Helsinki

Sinervä, Martti (1978)

Taavetti Laatikainen : legenda jo eläessään

WSOY: Helsinki - Porvoo

Soini, Yrjö (1963), II nide

Vieraanvaraisuus ammattina : Kulttuurihistoriallinen katsaus Suomen majoitus- ja ravitsemiselinkeinon kehitykseen

Otava: Helsinki

Turunen, Matti (2002)

Jos täytätte mun lasini : Suomalaisen panimo- ja virvoitusjuomateollisuuden vuosisata

Panimo- ja virvoitusjuomateollisuusliitto: Helsinki

Uola, Mikko (2014)

Marskin ryyppy - juomakulttuuria Venäjän hovista Mikkelin päämajaan, 2. Painos

Suomalaisen kirjallisuuden seura: Helsinki

Waris, Wille (1989)

Kentäsairaalassa Tolvajärveltä Laatokan rannalle

Teoksessa Kauttu, Kyllikki (toim.), *Lääkärinä sodassa*, s. 145-157

Tammi: Helsinki

Viro, Voitto (1975)

Korsupappina Syvärille

WSOY: Helsinki - Porvoo

Artikkelit

Mäkelä, Klaus & Pöysä, Toivo (1967)
30-luvun olutravintoloista
Alkoholipolitiikka 32(6): 296-302

Olkkonen, Pekka (1982)
Alkoholimyymälä 50 vuotta kontrollipolitiikan välineenä
Alkoholipolitiikka 47(2): 108-117

Rivinoja, Ale (1975)
Aseveljeys eli ja kuoli
Kansa taisteli 2 / 1975: 53-56

Julkaisemattomat

Rinkinen, Vesa (2015)
Kajaanin viinakaupan ryöstö
Esitelmä Tampereen Suomalaisen Klubin Ruutiukkojen lounaskokouksessa 2.3.2015

Tyni, Mikko (2016)
Marskin ryyppy - Päämajan pöytäkulttuuria sotavuosina
Esitelmä Olutkulttuuriseura ry:n Jyväskylän paikallisoaston kokouksessa 4.5.2016

Internet-lähteet

Suomen Olutopas -keskustelufoorumi: "Olut ja jatkosota" -keskusteluketju (2016)
[\[http://olutopas.info/foorumi/archive/index.php?thread-1492.html\]](http://olutopas.info/foorumi/archive/index.php?thread-1492.html)
Luettu 3.12.2016

Beerfinland -sivusto, Viipuri-artikkeli
[\[http://www.beerfinland.com/suomen_panimot/viipuri.htm\]](http://www.beerfinland.com/suomen_panimot/viipuri.htm)
Luettu 6.3.2017

Lankinen, Juha (2006)
Viipurin panimot ja kapakat
[\[http://www.virtuaaliviipuri.tamk.fi/fi/story/6\]](http://www.virtuaaliviipuri.tamk.fi/fi/story/6)
Luettu 6.3.2017

Raevuori, Antero (2014)
"Suomalaiset sotilaat ja viina merkitsevät silkkaa kauhua ja sekasortoa"
[\[https://seura.fi/asiat/historia/sotahistoria/suomalaiset-sotilaat-ja-viina-merkitsevat-silkkaa-kauhua-ja-sekasortoa/\]](https://seura.fi/asiat/historia/sotahistoria/suomalaiset-sotilaat-ja-viina-merkitsevat-silkkaa-kauhua-ja-sekasortoa/)

Luettu 6.3.2017